

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Blasfemie en martelaarschap

‘Martelaren voor de vrijheid van meningsuiting’ – zo werden al snel na de aanslag in Parijs op 7 januari 2015 de vermoorde medewerkers van het satirische tijdschrift *Charlie Hebdo* in de mainstream kranten en sociale media betiteld. Al eerder was het kantoor van dit tijdschrift met een brandbom beschadigd omdat het spotprenten over de profeet Mohammed had gepubliceerd. De koelbloedige moord op de bijna voltallige redactie door twee jonge Algerijns-Franse moslims – om dezelfde reden – veroorzaakte een storm van verontwaardiging. Openlijke steunbetuigingen aan het getroffen tijdschrift vonden plaats op nationale en internationale schaal: *Je suis Charlie!* Het idee dat met de twaalf slachtoffers in Parijs een van de belangrijkste kernwaarden van de westerse cultuur, de vrijheid van meningsuiting, in het hart was geraakt, vond enorme weerklank. Dit werd sterk afgezet tegen religieus fanatisme en religieuze onverdraagzaamheid, gelokaliseerd in de lichtgeeraaktheid van moslims over vermeende heiligschennis. Maar het was opvallend dat meer kritische vragen die in dit verband te stellen zouden zijn, nauwelijks ter sprake kwamen; bijvoorbeeld over de feitelijke beperkingen van de uitoefening van het recht op vrije meningsuiting in westerse landen zelf (zoals in de ‘Wikileaks affaire’ bijvoorbeeld), of over de kwestie hoeveel lof en financiële steun een Frans satirisch tijdschrift verdient dat hoofdzakelijk islamitische heilige huisjes bespot en grossiert in racistische en seksistische grappen. Het beeld van de *Charlie Hebdo* redacteurs als noodzakelijke luizen in de pels en martelaren voor de meningsvrijheid was zo overheersend dat het bijna niet meer mogelijk was om de vraag te stellen welke bijdrage aan debatten over politiek en religie zij precies lever(d)en.

In het themagedeelte van dit nummer staan twee begrippen centraal: blasfemie en martelaarschap. Het betreft hier noties die op dit moment de zichtbaarheid van en het publieke debat over religie vaak domineren, zoals onder meer in de *Charlie Hebdo*-zaak. Meer concreet gaat het over de rol van blasfemie-beschuldigingen als noemer of aanjager van hedendaagse religieus geladen geschillen en conflicten, en over de eigentijdse bewondering voor ‘martelaars’, voor individuen die hun leven wagen of verliezen omwille van hoog aangeschreven waarden of idealen die aan een overstijgende verbondenheid appelleren, zoals de vrijheid van meningsuiting in moderne westerse samenlevingen. Deze twee termen, van oorsprong religieuze be-

grippen met een lange geschiedenis in de westerse cultuur en politiek, lijken in de context van laatmoderne, (post)seculiere samenlevingen op nieuwe manieren gebruikt te worden en nieuwe verbindingen met elkaar aan te gaan.

In de loop van de tweede helft van de twintigste eeuw werd blasfemie in westerse samenlevingen steeds minder als een civiel delict opgevat en raakten blasfemiewetten in onbruik. Sinds de fatwa op Salman Rushdies *Duivelsverzen* in 1989 heeft de beschuldiging van blasfemie evenwel nieuwe en soms heftige resonantie gekregen, zowel in de strijd voor erkenning van religieuze identiteit als in het debat over de vrijheid van meningsuiting. In Salman Rushdie verschijnt de martelaar omwille van de vrijheid van meningsuiting voor het eerst in zijn eigentijdse vorm van vogelvrijverklaarde, of van *homo sacer* in de door Giorgio Agamben beschreven zin. Tegelijk is het martelaarschap prominenter en controversiëler geworden door het optreden van zelfmoordterroristen in politieke en religieuze conflicten die de westerse economische en culturele hegemonie tot inzet hebben, zoals in de aanslagen op de Twin Towers in 2001 nadrukkelijk zichtbaar werd. Ook komt martelaarschap indringend naar voren in de recente toename van het aantal jonge Tibetaanse monniken en nonnen die zichzelf publiekelijk in brand steken. Bij de internationale toeschouwers roept dit de vraag op of dit is op te vatten als een ultiem politiek protest tegen de Chinese bezetting van Tibet, als een ritueel gebaar van zelfopoffering vanwege het feit dat de Tibetaans-Boeddhistische heilige plaatsen en rituelen ontviid en verboden worden, of dat het hier gaat om individuele wanhoopsdaden vanwege ontbrekende economische perspectieven? De radicaliteit van deze ultieme religieus-politieke gebaren, van zelfvernietiging in het geval van de hedendaagse martelaren en van sociale uitstoting en vogelvrijverklaring in het geval van actuele beschuldigingen van blasfemie, maakt duidelijk dat er veel op het spel staat. Zowel 'ongepast' religieus gedrag als 'ongepast' vrijmoedig spreken bedreigen de gevestigde religieus-politieke ordes en belichten op fragiele wijze wat van hoogste waarde is.

Om bij te dragen aan een beter begrip van deze nieuwe toe-eigeningen van martelaarschap en blasfemie, en van hun rol in huidige politieke en religieuze conflicten, hebben we in dit themanummer een aantal invalshoeken en casestudies bij elkaar gebracht. De spanningsvolle relatie tussen christelijk geloof en politieke orde is daarbij steeds het referentiepunt voor historische, filosofische en theologische analyses. We belichten de laatantieke cultivering van het martelaarschap als een openbare christelijke *identity marker* en bespreken vroeg twintigste-eeuwse meningsverschillen tussen kerkleiders, theologen en politieke denkers over de kwestie of de zelfopoffering voor het vaderland een sacrale zaak is en of een christelijke legitimering ervan juist voorkomen moet worden. Daarnaast wordt in twee bijdragen dieper ingegaan op de recente herinvoering van seculiere blasfemiewetgeving in postsovjiet Rusland als gevolg van de toenemende samenwerking tussen de

Russisch-Orthodoxe Kerk en de staat onder de vlag van patriottisme, en op de aanklacht en veroordeling van degenen die deze samenwerking openlijk aanvechten, zoals bij het politieke protest van Pussy Riot met hun 'Punkgebed' in de belangrijkste kathedraal van Moskou.

We beschrijven hier kort de strekking van de bijdragen aan dit nummer.

Anthony Dupont en **Johan Leemans** zetten in hun essay uiteen hoe het martelaarschap steeds een 'trouwe metgezel' van het christendom is geweest: in de voorbije twintig eeuwen zijn ongeveer 70 miljoen christenen gedood omwille van hun geloof. Dat martelaarschap niettegenstaande alle leed uiteindelijk positief gewaardeerd wordt, blijkt in de katholieke uitvaartliturgie. Na de absoute wordt gezongen: *In Paradisum deducant te angeli; in tuo adventu suscipiant te martyres* ('Ten paradijze geleiden u de engelen; mogen de martelaren u bij uw komst begroeten'). De oeroude idee van de martelaar als bemiddelaar schetst de martelaar als *hagios*, man of vrouw van God. De herinnering aan het heldhaftige lijden en de zelfopofferende dood van de martelaar, vaak het gevolg van levenslange trouw aan zijn/haar geloofsovertuiging, wordt in elke tijdsperiode gecontextualiseerd.

Theo de Wit beschrijft hoe kardinaal Mercier op Kerstmis 1914 in alle rooms-katholieke kerken van België een pastorale brief liet voorlezen, getiteld 'Patriottisme en Volhardingsvermogen', waarin hij betoogt dat de Belgen hun patriottisme terecht als 'geheiligd' ervaren. Op de pastoraal-theologische vraag of een soldaat die sneuvelt in dienst van een rechtvaardige zaak een martelaar genoemd kan worden, antwoordt Mercier dat een soldaat die sterft met het wapen in de hand weliswaar in theologische zin geen martelaar genoemd kan worden, maar hij twijfelt er niet aan dat een soldaat die zijn leven geeft voor de eer van het vaderland en die de geschonden rechtvaardigheid wreekt, het eeuwige heil ten deel valt. Meer nog, *pro patria mori* beschouwt hij als daad van 'volmaakte liefde'. Zijn Franse collega Billot is het echter radicaal oneens met deze interpretatie van het zelfoffer. De Wit verkent de verhouding tussen vaderlandsliefde, zelfopoffering en religie nader.

Khrystyna Mykhaliuk en **Johan De Tavernier** laten zien dat blasfemie in de geschiedenis verschillend geïnterpreteerd is. Het werd ooit verbonden met idolatrie, heiligschennis, ketterij, obsceniteit, godslastering, insubordinatie en ordeverstoring. Eeuwen heeft men blasfemie omwille van het aanstootgevende karakter beschouwd als intrinsiek kwaad en gecriminaliseerd. In de moderniteit is de blasfemiediscussie verdampt en vervangen door een seculier alternatief dat 'laster en eerroof' afweegt tegen de individuele vrijheidsrechten. De goedkeuring door de Russische federatie van seculiere blasfemiewetgeving in 2013 is van hieruit gezien een ambigu gegeven. Provocatieve blasfemie wordt strafbaar gesteld als anti-kerkelijke en anti-religieuze propaganda door vermeende 'vijanden van de kerk'. Hoewel Rusland officieel een moderne seculiere staat is, is er toch een groeiende samenwer-

king tussen de Russisch-Orthodoxe Kerk en de staat merkbaar. Beide instituties varen een gemeenschappelijke patriottische koers. Mykhaliuk en De Tavernier plaatsen kanttekeningen bij deze evolutie en stellen de principiële vraag of vrije meningsuiting en artistieke vrijheid van expressie überhaupt gerelativeerd mogen worden uit respect voor religieuze gevoeligheden.

Anne-Marie Korte neemt als startpunt het als scandaleus ervaren punkgebed van het politieke kunstcollectief Pussy Riot in de Moskouse Christus Verlosserkathedraal op 21 februari 2012. De punkbandleden stelden de steeds innigere banden tussen de regering Poetin en de leiders van de Russisch-Orthodoxe Kerk aan de kaak. Op beschuldiging van het kwaadwillig beledigen van de religieuze gevoelens van de orthodoxe christenen en het belachelijk maken van de spirituele wortels van de staat, werden de drie vrouwen veroordeeld tot twee jaar gevangenisstraf. Korte stelt de vraag hoe het komt dat het gebruik van religieuze scènes, beelden of rituelen door feministische artiestes als Madonna, Lady Gaga en Pussy Riot zo gemakkelijk beschuldigingen van blasfemie oproept. Volgens haar verwijst de controversie bij de welbewuste interactie tussen het lichamelijke/seksuele en religieuze thema's naar een publieke strijd in onze laatmoderne (post)seculiere samenleving over de samenhang tussen religieuze, seksuele en etnische identiteit.

In haar boekenessay verkent **Kristien Justaert** recente literatuur over kapitalismekritiek. Zij stelt vast dat het christendom in de publieke ruimte ofwel schittert door afwezigheid – vooral in West-Europa, ofwel een eerder identiteitsgerichte, behoudsgezinde koers vaart. Is er een manier waarop het christendom op een niet-particularistische manier in de publieke ruimte aanwezig kan zijn? Welk politiek alternatief kan de christelijke theologie vandaag in de publieke ruimte verbeelden?

ANNE-MARIE KORTE en JOHAN DE TAVERNIER
Gastredacteuren